

УДК 821.161.2 – 3.09-055.2’ „199”

О. С. Фетісова

**МІФОПОЕТИКА ОБРАЗІВ НАДПРИРОДНИХ ІСТОТ
У РОМАНІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК „СЛУГА З ДОБРОМИЛЯ”
ТА ТРИЛОГІЇ ФІЛІПА ПУЛЛМАНА „ТЕМНІ МАТЕРІЇ”**

Звернення письменників до фантастичних та містичних мотивів спонукає сучасника замислитися про реальність ірреального, визнати, що існують ще не пізнані людиною форми інобуття, які корелюють з буденним, звичним і пояснюваним, і впливають на нього. Закономірно, що європейське літературознавство приділяє багато уваги дослідженню таких мотивів, виробляючи нові методи пояснення та інтерпретації авторських образів. Тому аналіз міфопоетичних мотивів у творчості письменників дозволить не лише з’ясувати специфіку окремих творів, а й допоможе ясніше визначити їх місце у світовому контексті.

В українській літературі на межі магічного реалізму і химерної прози перебувають твори Галини Пагутяк. Звернення авторки до міфологічних сюжетів та архетипів дозволили нам зіставити її роман „Слуга з Добромиля” з фантастичною трилогією британського письменника Філіпа Пуллмана „Темні матерії”. І хоча ці твори належать до літератур різних країн і написані в різних жанрах, фольклорне підґрунтя образів-персонажів робить їх в дечому схожими. Так, Галина Пагутяк творчо переосмислює образ опиря, в той час як Філіп Пуллман розробляє низку персонажів-відьом.

Неординарний художній світ, індивідуальний стиль, жанрові імпрровізації та спроби синтезування традицій і новаторства творчості Галини Пагутяк неодноразово були об’єктами досліджень літературознавців. Аналіз прози Г. Пагутяк, зокрема, її роману „Слуга з Добромиля” здійснювали Р. Мовчан, О. Поліщук, Н. Мельник, О. Корабльова та інші дослідники. Однак міфопоетику вони розглядали як один із аспектів творчості письменниці. Дослідженням книг Філіпа Пуллмана займалися Л. Фрост, Н. Такер, К. Сквірс та інші. Проте компаративне вивчення роману „Слуга з Добромиля” і трилогії „Темні матерії” ще не проводилося. Тому метою цієї розвідки буде зіставлення образів надприродних істот з роману Галини Пагутяк та трилогії Філіпа Пуллмана (на прикладі опирів та відьом), а також з’ясування міфопоетичних мотивів у зазначених творах.

В українській літературі однією з найяскравіших представниць жінок-прозаїків кінця ХХ століття є Галина Пагутяк. Її роман „Слуга з Добромиля” є не лише чудовим прикладом творчого використання сюжетів та образів фольклору, а й досить своєрідного потрактування міфологічних мотивів. У романі авторка репрезентує незвичайний образ

захисника рідного краю – опиря, що має душу. На відміну від традиційних фольклорних образів оборонців своєї землі (богатирів, козаків, правителів), у зображенні яких домінуюче місце займає фізична сила, Галина Пагутяк змальовує образ мудреця, представляючи читачу весь шлях до здобуття цієї мудрості та сили.

Образ вампіра ввійшов у світову літературу ще з середини XIX століття та встиг значно трансформуватися за цей час, проте фольклору притаманні оповіді саме про опирів. На основі таких народних джерел і написано роман „Слуга з Добромиля”. Як повідомляє Василь Скуратівський, „упириями за традиційними віруваннями, стають ті, хто за життя потоваришував з нечистою силою, а вже по смерті перевтілювався у вампіра. Дехто вважав, що ці риси перебирають також самогубці й чаклуни, а почасти й живі особи, що мають зв’язок з мерцями. Правують вони лише вночі, доки не проспівують півні” [1, с. 182]. Як і відьми, опирі за своєю природою можуть бути навченими та вродженими, при цьому, „робленим опирем можна стати лише в дитинстві – для цього потрібно помастити кров’ю немовля того чоловіка, який, не помолившись, ліг спати” [1, с. 182]. Особливо шкідливими вважалися родимі опирі, які виконували накази старших покровителів. В. Скуратівський подає також спосіб боротьби з такими істотами: „потрібно розкопати могилу, відрубати голову й покласти її між ноги, а тіло, перевернувши грудьми вниз, прибити до землі осиковим кілком” [1, с. 182]. Саме такими методами селяни борються з опирями в романі „Слуга з Добромиля”.

Головним героєм своєї оповіді Г. Пагутяк робить дампіра – істоту з циганської міфології, що здатна розпізнавати та винищувати опирів. Отже, Слуга з Добромиля є сином відьми та опиря. Оськажений натопт селян нищить тіло батька та вбиває матір головного героя, самого ж хлопчика рятують вовки. Через деякий час дитина опиняється серед каравану купців, що везуть сіль. Хазяїн каравану виявляється опирем, який здогадується про незвичайну природу хлопця та бере над ним опіку. Тут авторка де в чому відмовляється і від народної, і від літературної традиції зображення опирів, віддаючи перевагу авторській міфотворчості. Так, опирі в Галини Пагутяк не бояться розп’яття, сонячного світла (хоча в темряві бачать краще), володіють магією, навіть можуть деякий час жити з відрізаною головою. Дампіри здатні обмінюватися тілами з іншими опирями. Персонажі Г. Пагутяк не становлять загрози для людей. Навпаки, вони виступають охоронцями своєї землі. І якщо Купець з Добромиля та Купець із Перемишля не починають відкритої боротьби, залишаючись провідниками та порадиниками, Слуга з Добромиля вдається до активних дій, обороняючи рідний край та людей, що там живуть.

Сама авторка не дає своєму героєві звичного імені, називаючи його Слугою з Добромиля, Позиченим, Сівачем, Сильвестром. Подібне відбувається й з антагоністом головного героя – в різний час його

називатимуть лейтенантом, капітаном, воєводою. І якщо для лейтенанта відсутність імені натякає на відсутність душі, то для Слуги з Добромиля саме слово „слуга” стає іменем, покликання служити та захищати заступає особисте.

Протиставлення Слуги з Добромиля та лейтенанта демонструється також на прикладі ставлення обох героїв до своїх предків. Якщо Слуга всього себе присвячує охороні рідної землі та історичної пам'яті своїх предків, то лейтенант „не знав навіть свого батька, не те, що діда або прадіда... Що робив у минулому, те будеш робити у майбутньому – таким був девіз його роду, котрий за тисячі років не спромігся навіть окреслити цю думку. Її писали його діяння” [2, с. 36]. Тому цікавим видається епізод сну лейтенанта, який подається у перших розділах роману. Він не хоче „вдавати, ніби захищає отих недолугих істот, яких хочеться садовити на палю, розпанахувати їм черева, виривати серце й печінку, пити ще теплу кров із золотої чаші, садженої дорогим камінням” [2, с. 18]. Він прокидається від збудження та захвату цією нелюдською за своєю жорстокістю картиною і відчуває, як нічне жахіття знову ховається на дно підсвідомого. Людину, що здатна на таку жорстокість, народна мораль назвала б потворою й опирем, а в образі вбивці, що п'є кров своїх жертв із золотої чаші, вгадується образ безпощадного тирана, легендарного графа Дракули чи самого Диявола.

З рухом сюжету роману відбувається не лише фізичне дорослішання, а й становлення головного героя як особистості, в той час як відьми з трилогії Ф. Пуллмана постають перед нам вже сформованими особистостями, і еволюція персонажів майже не відбувається (не забуваймо, „Темні матерії” – це дитяча книга, багато в чому подібна до казки). Надприродна сила головного героя дозволяє йому жити декілька сотень років, проте вона ж стає справжнім тягарем, прирікаючи його на самотність. Однак Слуга з Добромиля відмовляється від помсти вбивцям своєї матері, пробачаючи людям їх слабкість та страх перед невідомим. За своєю природою істота потойбічна, він сповідує християнські цінності.

Інший образ надприродної істоти репрезентує британський письменник Філіп Пуллман. Його дитяча фантастична трилогія „Темні матерії” включає в себе три романи „Північне сяйво”, „Магічний ніж” та „Янтарне скло”. Саме в них автор виводить переосмислені фольклорні образи відьом.

Архетип відьми неодноразово використовувався художниками слова в своїх творах, проте ніколи не втрачав свого органічного зв'язку з фольклорним першоджерелом.

В образі української відьми злилися початки добра і зла. Їх нескінченна боротьба символізує ідею дуалізму. „І хоч світлі наміри змальовуються не так яскраво, як протилежні їм темні, однак і в цьому відгомні старовинних вірувань знаходимо в основі вічну ідеальну правду: перемогу світла над п'тьмою скрізь, де розповідь не обмежується

повідомленням якогось епізоду боротьби, а передає весь її хід” [3, с. 432]. У міфологічних уявленнях середньовічної Західної Європи зустрічаємо подібні дуальні погляди на природу відьми. Згідно зі словником Є. Мелетинського, відьми – носії магічного знання. Вони „наділялися здібностями впливати на природу та людину та здійснювати надприродні вчинки – ставати невидимими, літати, викликати хвороби, проходити крізь зачинені двері” [4, с. 243]. Василь Скуратівський у своїй книзі „Русалії” також тлумачить образ відьми, наголошуючи на тому, що є „навчені”, а є „родимі” [1, с. 170] відьми. Родимі успадковують свій дар від родичів, тоді як навчені свідомо заключають договір з потойбічними силами або йдуть у навчання до старої відьми. В. Скуратівський пояснює, що образ відьми часто змішується з образом чарівниці, проте їх слід диференціювати: „якщо чарівниці можуть не лишень наврочувати, але й відворюжувати злих духів, то відьми – тільки лиходіяти” [1, с. 172]. Цікавим також є те, що відьмам в деяких повір’ях приписувалися схожі з опирями властивості: „після смерті навчені відьми, як і упирі, можуть вилізати з домовини й чинити всілякі кривди тим, на кого мають озлобу (згадаймо „Вія” М. Гоголя). Щоби цього не сталося, варто віко домовини прибити осиковими кілочками” [1, с. 171].

Розбіжності у фольклорних образах різних народів незначні, проте незмінною є та частина вірувань, яка приписує відьмам причетність до певного таємного знання, що й виокремлює їх. Отже, образи відьом у трилогії Ф. Пуллмана виявляють тісний зв’язок з фольклорною традицією, тому можуть бути розглянуті з позиції міфопоетики як архетипні.

Авторська інтерпретація образу відьми у Ф. Пуллмана цікава ще й тим, що автор відмовляється від негативного забарвлення міфологеми відьми, віддаючи перевагу нейтральним барвам: відьми Ф. Пуллмана часто не виявляють цікавості до людського життя, надаючи перевагу відстороненості та навіть самотності, проте в потрібний момент вони самовіддано допомагають людям в їх боротьбі за існування.

Відповідно до фольклорної традиції, відьми Ф. Пуллмана можуть літати, проте використовують для польотів гілки небесної сосни (в цьому образі легко вгадати український фольклорний образ, описаний І. Нечуєм-Левицьким [5, с. 41] або ж В. Скуратівським [1, с. 172], та численні образи західноєвропейських легенд). Відьми живуть кланами, на чолі яких стоять старійшини. Серед кланів немає згоди, тому вони часто ворогують один з одним. Філіп Пуллман зосереджується на змалюванні одного клану, який очолює відьма на ім’я Серафіна Пеккала. Саме вона повідомляє більшість інформації про життя та побут відьом.

Ф. Пуллман описує відьом як надзвичайних красунь, так про поводитирку племені відьом автор пише: „Вона була юна, ясноволоса, з яскравими зеленими очима, вбрана, які всі відьми, у стрічки з чорного шовку, але на ній не було ні шуби, ні каптура, ні рукавиць. Здавалося, вона не відчувала холоду. На її голові був простий вінок з маленьких

червоних квітів. Вона сиділа на своїй гілці з небесної сосни, ніби на бойовому коні” [6, с. 303].

Наслідуючи фольклорні традиції, Філіп Пуллман також наголошує на долученні відьом до таємного знання: „вони живуть у тих місцях, де завіса між світами дуже тонка, і вони чули вічні голоси час від часу, голоси тих створінь, які мандрують між світами” [6, с. 176]. Утаємниченість, відокремлення від усього світу змушує людей остерігатися, а іноді й боятися відьом. Однак варто зазначити, що традиція наділяти відьом навичками лікування також згадується у Пуллмана. Відьми готують лікарські настоянки, розбираються в цілющих властивостях трав та іноді допомагають людям. Разом з тим, відмежування від світу чоловіків та яскраво виражена войовничість наближає персонажів британського письменника до міфічних амазонок. Найбільш сильно ця фанатична войовничість проявляється в образі юної відьми Юти Камайнен, яка безжалісно вбиває чоловіка, якого кохала і який її зрадив. Пристрасність, що іноді заглушає голос розуму, ще більше зближує відьом з силою природної стихії.

Подібно до героя Г. Пагутяк, який є самовідданим захисником рідного краю, відьми Ф. Пуллмана стають на захист світової гармонії. Але якщо Слуга з Добромила має одного конкретного ворога, відьмам доводиться битися з декількома різними супротивниками.

Як і в романі Галини Пагутяк, в трилогії Філіпа Пуллмана тема самотності стає провідною в зображенні світоглядної концепції персонажів. Відьми в Пуллмана здатні жити дуже довго, виглядаючи при цьому молодими. Так, головна героїня Ліра, дізнавшись про це, розуміє весь трагізм кохання між чоловіком та жінкою-відьмою: „Він старішав, він був старий хворий чоловік, а вона буде молодою цілу вічність” [6, с. 303].

Забарвлені кольорами трагізму й наслідки таких союзів: дівчинка, народжена від шлюбу відьми та людини може стати відьмою, проте хлопчик буде людиною, тому проживе набагато менше за матір і помре на очах у матері. Саме тому мотив кохання (романтичний на перший погляд) у Пуллмана переплітається з мотивом самотності, болю та швидкоплинності людського життя. Автор ілюструє ці філософські сентенції за допомогою яскравого порівняння, вкладеного в уста відьми Серафіни Пеккали: „Чоловіки пролітають перед нашими очима, немов метелики, створіння, які живуть лише один недовгий сезон” [6, с. 314].

У цьому і виявляється одвічна особиста трагедія самовідданих захисниць миру.

Як і Галина Пагутяк, Філіп Пуллман вдається до створення авторської міфології. У відьом є своє верховне божество – відьма-матір Ямбі-Акка, богиня смерті. Вона є втіленням усіх поколінь відьом, своєрідною хранителькою історичної пам'яті. Тому можна сказати, що герої обох творів виступають не лише оборонцями своєї землі та світового порядку, а й пам'яті предків, без якої цей порядок неможливий.

На основі цього ми переконуємося в тому, що репрезентовані образи надприродних істот у романі Г. Пагутяк та трилогії Ф. Пуллмана хоч і належать до різних літератур, але використання архетипів та міфологічних образів робить їх подібними. Жіночі образи Філіпа Пуллмана, втілені через міфологему відьми, утримують свій зв'язок з фольклорною основою, проте не позбавлені авторської інтерпретації. Образ дампіра в Галини Пагутяк також має фольклорне підґрунтя, але вирізняється оригінальністю трактування. Об'єднані мотивом самотності та протистояння злим силам, ці персонажі порушують проблему відповідальності за свої вчинки та репрезентують нестандартне трактування образів потойбічних істот, які, не зважаючи на свою „темну” сутність, є носіями християнських цінностей. Тому подальшу розробку теми вбачаємо в більш ґрунтовному аналізі міфопоетичних мотивів романів з ширшим залученням фольклорного матеріалу.

Список використаної літератури

1. Скуратівський В. Русалії / В. Скуратівський – К. : Довіра, 1996. – 734 с. **2. Пагутяк Г.** Слуга з Добромиля : [роман] / Г. Пагутяк – К. : Дуліби, 2006. – 336 с. **3. Дяченко Ю. П.** Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / Ю. П. Дяченко – К., 1992. – 502 с. **4. Мифологический** словарь / ред. совет: Е. М. Мелетинский, С. С. Аверинцев, В. В. Иванов. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 672 с. **5. Нечуй-Левицький І.** Світогляд українського народу. (Ескіз української міфології) / І. Нечуй-Левицький – К., 1992. – 144 с. **6. Пуллман Ф.** Північне сяйво : [роман] / Ф. Пуллман – Харків : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2007. – 400 с.

Фетісова О. С. Міфопоетика образів надприродних істот у романі Галини Пагутяк „Слуга з Добромиля” та трилогії Філіпа Пуллмана „Темні Матерії”

Стаття присвячена дослідженню образів надприродних істот з роману Галини Пагутяк „Слуга з Добромиля” та фантастичної трилогії Філіпа Пуллмана „Темні матерії”. Образи опирів та дампіра, репрезентовані Г. Пагутяк та відьом, представлені Ф. Пуллманом, були створені на фольклорній основі, переосмислені авторами та несуть у собі низку спільних мотивів.

Ключові слова: міфопоетика, архетип, міфотворчість, опир, дампір, відьма, художній образ.

Фетісова Е. С. Мифопоэтика образов сверхъестественных существ в романе Галины Пагутяк „Слуга из Добромиля” та трилогии Филиппа Пуллмана „Тёмные начала”

Статья посвящена исследованию образов сверхъестественных существ из романа Галины Пагутяк „Слуга из Добромиля” и фантастической трилогии Филиппа Пуллмана „Тёмные начала”. Образы

упырей и дампира, представленные Г. Пагутяк и ведьм, представленные Ф. Пуллманом, были созданы на фольклорной основе, переосмыслены авторами и несут в себе ряд сходных мотивов.

Ключевые слова: мифопоэтика, архетип, мифотворчество, упырь, дампир, ведьма, художественный образ.

Fetisova O. S. Mythopoeics of supernatural beings characters in the novel „The servant from Dobromyl” by Galyna Pagutjak and trilogy „Dark matters” by Philip Pullman

The paper concentrates on research of characters of supernatural beings in the novel „The Servant from Dobromil” by Galina Pagutjak and fantastic trilogy „His Dark Materials” by Philip Pullman. Characters of vampires and the dampire presented by G. Pagutjak, and characters of witches shown by Ph. Pullman were created on a folklore base, then they were reinterpreted by authors. They contain a series of similar motives.

Key words: mythopoeics, archetyp, creation of mythes, vampire, dhampire, witch, artistic type.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.

УДК 821.161.2 – 2.09 + 929 Ірванець

Н. М. Філоненко

**П’ЕСА О. ІРВАНЦЯ „KŁAMCZUCH Z PLACU LITEWSKIEGO
(БРЕХУН З ЛИТОВСЬКОЇ ПЛОЩІ)”:
ІМАГОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Імагологія – порівняно молода, але надзвичайно популярна галузь компаративістики, інтерес до якої посилюється із розвитком постколоніальних студій і антиглобалізаційного руху. Ключовою проблемою досліджень імагології є проблема рецепції образу Іншого, дискурс, який відбувається між рецепцією Іншого та самоусвідомленням Я. Окрему галузь дослідження в межах імагології становить літературна рецепція інших національних культур, зокрема етнічних образів.

Осмилення образів Я та Іншого виникає ще в міфологічні часи й відтоді залишається в полі інтересів і письменників, і науковців як засіб пізнання не лише Чужого, але й Себе. Проблему рецепції іншого порушено в працях багатьох зарубіжних й українських дослідників,